

ÖLVETI GÁBOR

Adalékok egy debreceni család történetének kutatásához

A jelenlegi Hajdú-Bihar megye székhelyén Debrecenben élt a Weiszenberg-család. A zsidóság első bevándorlási hulláma Mária Terézia és II. József uralkodása idején érte el Magyarországot. A cseh-morva tartományokból bevándorlókat a XIX. század elején a Galáciából érkezők követték. A Debrecenhez közeli Hajdúsámsonban például már 1774-ben szervezett hitközség működött.¹ A nemesi birtokok közelsége kedvezett a termény- és a háziipari készítmények értékesítésének. II. József 1781-es zsidórendelete pedig az iparúzés jogát is biztosította részükre. A közvetítő kereskedelem, a mészárszékek és kocsmák haszonbérlete révén pedig elérték, hogy Debrecen szabad királyi város és a közeli Hajdúkerület enyhítsen a letelepedésüket gátló intézkedéseken. Debrecenben 1840-től telepedhettek meg az izraeliták, elsősorban az 1840. évi zsidókról szóló XXIX. törvény kényszerítő rendelkezéseire, amelyek előírták a zsidók szabad lakhatását az „egész Országban és kapcsolt részekben”.² A város ugyanis nemcsak a letelepedést, de annak egyik fontos feltételét a birtokszerzést is gátolta. Egészen bizonyos, hogy a lakosság zsidókkal szembeni magatartásának alapvető oka a versenytársak kiküszöbölése volt.

A kiegyezéssel szentesített jogrendszer dokumentuma az 1867. évi XVII. törvénycikk, amely a zsidó lakosságnak a keresztényekkel azonos polgári és politikai jogokat biztosított.³

A következő évtizedek népszámlálási adatai Debrecen lakosságának és ezzel együtt a helyi izraelita vallásúak számának ugrásszerű növekedését reprezentálják. A 103000 fős népességhez viszonyított 9,9 %-os arányukat 1920-ban érték el. A munkaszolgálat, a deportálás, a háborús pusztítások és az azt követő kivándorlások után –az 1949-es népszámlálás adatai szerint– ez az arány 2,7 %-ra esett vissza.⁴

Az 1867-es kiegyezés a polgárosodás, a szabad vállalkozás korát nyitotta meg, amely kedvezett a hagyományosan kereskedelemmel foglalkozó zsidók bevándorlásának. Különösen igaz ez Debrecen gazdaságára, amely a Tiszántúlon megőrizte központi

¹ Gonda Moshe Élijáhu: A debreceni zsidók száz éve. Tel Aviv, 1971. 306. /Továbbiakban I. A debreceni zsidók száz éve i. m./

² HBML IV. A. 1011/a. 110. 815/1840. /Hajdú-Bihar Megyei Levéltár./

³ Magyar Törvénytár, 1836-1868. évi törvénycikkek. Szerk., dr. Márkus Dezső. Budapest, 1895. 354.

⁴ A zsidó népesség száma településenként /1840-1941/. Szerk., dr. Kepecs József. Budapest, 1993. 158; 1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Szerk., KSH. Budapest, 1950. 324.

szerepét. A gazdaság és a zsidó lakosság növekedése a vagyonosodáshoz, az izraelita hitközségek és intézményeik kialakulásához vezetett.

A különböző irányultságú hitközségek közül a világiasabb status quo nagyságát és befolyását tekintve is mindvégig meghatározó volt a debreceni zsidó hitközség életében. A vallás és közoktatásügyi minisztérium 1886. szept. 23-án hagyta jóvá a szerveződő ortodoxok alapszabályát.⁵

A status quo ante izraelita hitközség nagytemplomának építését a mai Petőfi, akkor Deák Ferenc téren –Gärtner Jakab bécsi építész tervei alapján- 1897-re fejezték be. Az egyik leszármazott írja levelében: „Különösen a Deák Ferenc utcai templom rajza vetett fel bennem kellemes érzéseket és emlékeket. Habár szüleim az ortodox templomhoz tartoztak, mi, mint diákok, akik a polgáriba és később a koedukált zsidó gimnáziumba jártunk, minden szombaton reggel ifjúsági szertartásra a Deák Ferenc utcai status-quo templomba kellett, hogy menjünk. Bizony még ma is emlékszem az egészre, az imákra, a dallamokra, az egész szertartásra, mert olyan kellemes volt. /Kellemesebb, mint bármi is az ortodox templomban./” 1910-ben adták át a Kápolnási utcai kistemplomot, amely a budapesti László testvérek tervei szerint készült el. Végül az ortodoxok szenthelye a Pásti utcán 1893-ban került átadásra.⁶

Az izraelita elemi iskola a Simonffy és Kápolnási utcák új saroképületében, 1894-ben nyitotta meg kapuit, később 1924-ben a zsidó gimnázium szintjével bővítették. A status quo izraelita hitközség polgári leányiskolája 1909-ben a Deák Ferenc téri templomtelken, az ortodox népiskola pedig a mai Bajcsy-Zsilinszky és Tóth Árpád utca sarkán épült meg ugyanebben az évben.⁷

A zsidó lakosság az iparból és a kereskedeleméből élt, ezért Debrecen belvárosának nyugati, a Széchenyi és Mester utcák által határolt részen telepedett meg, közösségi intézményeikhez közel.

A Weiszenberg család ebben a városrészben a mai Szepességi utcán lakott. Ahogyan az egyik fiatal éveire emlékező –már idézett-leszármazott írja: „... amikor még békésen, nyugodtan éltünk és aránylag boldogok is voltunk az egész családom körében.”

A szerző a családtörténeti kutatást segítő ismereteket a leszármazottal folytatott levelezésből merítette. Tehát az előforrás jelentősége a feltáró munkában nagyon fontos volt.

Weiszenberg Jakab a betelepülő család férfi tagja 1834-35-ben született a Szepes megyei Wünschendorfban. /a mai Ausztria, Stájerország/. Debrecenbe az 1870-es évek elején költöztek be. Az 1870. évi zsidóösszeírásban még nem található a név, de 1873 februárjában már ecetkészítő ipar gyakorlására kapott engedélyt a hatóságtól. 1878-ban az ecetkészítésen kívül rongy- és csontkereskedésre is váltott ipart. A vállalkozó életkora és a születési helye többek között az iparlajstromi bejegyzések alapján tudható meg. Ahogyan a születési, úgy halálozási anyakönyvét sem sikerült

⁵ HBML IV. B. 1405/b. 448. k. 6770. iktatószám tárgya.

⁶ A debreceni zsidók száz éve i. m. 77-78., 94.; HBML IV. B. 1405/b. 411. d. 14203/1929.; a levéltári kutatást 1996-ban kérvényező- nemrég elhunyt Weiszenberg Judit leveléből idéztem.

⁷ Uo. IV. B. 1414/b. 9. d. II. 2. 1895.; uo. IV. B. 1405/b. 395. d. 19261/1928.; uo. 503. k. 11865. iktatószám tárgya; uo. 211. d. IV. A. 20/1909.

megtalálni, ezért közvetett módon közigazgatási iratokból lehetett következtetni az elhalálozás lehetséges idejére. Egy 1903. ápr. 23-án kelt névjegyzék tanúsága szerint 1886. szept. 29-én lépett át a status quo alapon szervezett hitközségből az autonóm ortodoxba. A másik irat a városi Tanács 1891. évi iktatókönyve, amelyben özv. Weiszenberg Jakabné fásszín készíttetéséhez kért engedélyt, tehát férje ekkor már nem élt.⁸

Az iparlajstromok lapozgatása kapcsán egy lényeges szervtörténeti érdekességre kell felhívni a figyelmet. A szabad királyi városokban a rendőrség önkormányzati szervezet maradt egészen 1920-ig, az államrendőrség kiépítéséig. Az átszervezésig betöltötte az I. fokú iparhatóság jogkörét is, tehát a lajstromok Debrecenben is a rendőr-főkapitányság iratai között található meg. A rendőrség államosítása után az iparhatósági feladatokat a városi Tanács VI. ügyosztálya vette át.⁹

A letelepülő családfő felesége Frankel Katalin 1843-ban a Nyitra megyei Bajnán született, és 1905-ben Debrecenben az akkor Tizenhárom város utca 39. sz. alatti családi házban hunyt el. Az anyakönyvi bejegyzés szerint Mandel Kornél magánzó Simonffy u. 56. sz. alatti lakos, az elhunyt lánya, Weiszenberg Szeréna nevében jelent meg a hatóság előtt az esemény bejelentésére. Frankel Katalin özvegyként terménykereskedéssel foglalkozott és haláláig együtt élt az édesanyjával, Frankel Józsefnével.¹⁰

A Weiszenberg- testvérek a megboldogult édesanyjuk elhunytja után a lakásukon imádkozás céljából magánimaházat tartottak fenn. Mindez történt a debreceni ortodox anyahitközség engedélye nélkül, ezért hatósági ügy lett belőle. Ezt a jogkört a vallás és közoktatásügyi miniszter 18171/1905. sz. rendelete a szervezet hatáskörébe utalta. Ezen kívül a hitközség elnöke kifogásolta, hogy a magánimaház fenntartása miatt a közösséget anyagi hátrány érte, hiszen a biblia felolvasások alkalmával adni szokott adományoktól elesett. „Már megtaláltam azokat az oldalakat, ahol a Weiszenberg család imaházával kapcsolatos 'események' vannak elismerve. Hihetetlen, hogy milyen kicsinyesek voltak az Orthodox vezetők!”- írja a leszármazott, hozzátéve „Csak úgy mellékesen jegyzem meg, hogy valamikor később az engedélyt biztosan megkapták, mert én világosan emlékszem arra, hogy az én gyerekkoromban az imaház bőven működött és nagyon népszerű volt, de soha senki sem fizetett érte.” A testvérek kihallgatási jegyzőkönyve szerint, az imádkozások alkalmával begyűlt csekély adományt az anyahitközségnek adták át a Talmud- Tóra céljaira, legfőképpen a gyerekek héber nyelvű tanítására. Az ügyet a városi Tanács az 1907. márc. 21-i ülésén hozott határozatával zárta le, amelyben utasította a rendőr-főkapitányságot az imaház bezárására.¹¹

Az érdekes esemény közreműködői pedig a Weiszenberg testvérek, Vilmos, Hugó és Sándor. A már említett Szerénán kívül az ötödik gyerek Miksa volt, aki agglegényként

⁸ Uo. IV. B. 1109/p. 87. k.; uo. 1410/g. 1, 2. k.; uo. IV. B. 1405/b 242. d. VI. 10/1903.; uo. 458. k. 6938. iktatószám tárgya.

⁹ A helytörténetírás levéltári forrásai II. 1848-1944. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 4. szám. Szerk., Komoróczy György. Debrecen, 1972. 192, 197.

¹⁰ HBML XXXIII. 1. 18. c. 130. k.

¹¹ HBML 1405/b. 208. d. IV. A. 29/1907.

élte le az életét, és egy 1896-os iparlajstromi bejegyzés szerint kereskedelmi ügynök volt.¹²

Vilmos az 1937-es képviselőválasztási névjegyzékben található beírás alapján 1865-ben született Temesváron. 1895-ben, amikor Weissenberg Vilmos megvásárolta a Nyugat utcai házukat, a balmazújvárosi Greger Sarolta már a felesége volt. A házaspárnak nem voltak gyerekeik. Vilmos 1907-től kezdetben a lakásukon, majd a Piac u. 19. sz. alatt képkereskedőként dolgozott. A következő évben ugyanitt cipő és divatáru üzletet működtetett. 1909-től 1916 márciusáig a Tizenhárom város utcán Weiszbrun Sámuelné született Weissenberg Rózával társként terménykereskedéssel foglalkozott. A már idézett 1937-es képviselőválasztási jegyzékben magánzó.

Vilmos 1942-ben halt meg, amikor a Nyugat utcai lakás tulajdonjogát a hagyatékátadó végzés alapján özv. Weissenberg Vilmosné javára írták át. A tulajdoni lapból az is kiténik, hogy 1946-ban az elhagyott javak kormánybiztosának hajdúmegyei és debreceni megbízottja az ingatlanra elidegenítési tilalmat rendelt el, majd 1952-ben államosították. Az esemény következik abból a tényből, hogy az özvegyet 1944-ben deportálták.¹³

Weissenberg Hugó Herman 1875-ben Debrecenben, a felesége Groszmann Malvin 1884. aug. 20-án, Hajdúbagason született. A családfő az ezredfordulón a Tizenhárom város utcán nyitotta meg terménykereskedését, amelyet 1905 és 1915 között Vilmos bátyjával közösen működtetett, majd 1920-ban szüntette meg. 1921-ben ugyanitt, de akkor már névváltozás folytán Szepességi utcán Sándor öccsével folytatta kereskedelmi tevékenységét, egészen 1928-ig. A telephelyen ócska vas, fém, vas és fémipari kellékeket forgalmaztak. A testvérek útja elvált, ugyanis Hugó 1928-ban önálló céget alapított, Simonffy u. 57. sz. alatti főteleppel. Ezzel kapcsolatosan a Debreceni Királyi Törvényszék irataira kell felhívni a figyelmet, hiszen a törvényszék a polgári és büntetőperek mellett cégbírósi ügyeket is intézett. Később Hugó egyéni cége a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. hatálya alá esett. A m. kir. kereskedelmi és közlekedésügyi miniszter 50.500/1944. sz. rendelete értelmében az üzlet szerepelt az árukészletet és az üzleti berendezést zár alá vett kereskedőkről szóló listán, amely a Debreceni Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara iratai között található. 1948-ban Hugó az iparigazolvány bemutatása után a Simonffy utcán, majd 1950-től egy évig a Szepességi utcán az ipar megszűntéig működtette kereskedését.¹⁴

Debrecenben Hugó házasságából 7 gyerek született. Személyi adataik feltárásánál az anyakönyvi kivonaton kívül az iskolai felvételi naplóra kell felhívni a figyelmet. A két irattípust együttesen alkalmazva a családtagok névsorát többé-kevésbé össze lehetett állítani:

- József született: 1905. dec. 13-án,
- Gizella született: 1906. dec. 3-án,

¹² Uo. IV. B. 1406/g. 151. k.

¹³ Birtoklap. Földhivatali irat; HBML IV. B. 1406/g. 152. k.; A debreceni zsidók száz éve i. m. 383.

¹⁴ HBML IV. B. 1406/g. 151, 152, 153. k.; uo. VII. 4/d. 82. cs.; uo. IV. B. 1416/g. 149. k.; uo. IX. 201/b. 654. k.

- Ernő születési dátuma ismeretlen, viszont a deportáltak és a lakástulajdonosok között is megtalálható, vélhetően 1906 és 1909 között látott napvilágot.
- Ilona született 1909. ápr. 17-én.
- Andor születési anyakönyve nincs meg, az iskolai bejegyzés - tudniillik 1909. dec. 17- pedig helytelen.
- Magdolna született 1914. nov. 14-én.
- Szidónia 1920. febr. 20-án látott napvilágot. A neve csak az iskolai iratokban található, de sem a deportáltak, sem az 1952-ben államosított Simonffy utcai lakásuk tulajdonosai között nem szerepel.¹⁵

A családfő 1936-38. között tagja volt a debreceni izraelita szentegylet választmányának. 1944-ben deportálták, de az iparlajstromi bejegyzések arról tanúskodnak, hogy hazatért és rövid ideig folytatta a kereskedést. Felesége valamikor a 40-es évek elején halt meg.¹⁶

Weissenberg Sándor az ötödik testvérként 1884. márc. 3-án Debrecenben látott napvilágot. Felesége Klein Margit 1890. június 22-én Biharnagybajomban született, Klein Lipót vegyeskereskedő és Spitzer Jetti házasságából. „Azt is tudom, hogy a szüleim megesküdtek 1910. június 22-én, pontosan az édesanyám 20-ik születésnapján. /Egy imakönyvben volt ez a dátum, amit szerencsére, mivel senkinek sem kellett, megtaláltuk a veszélykor után/” - írja levelében a visszaemlékező leszármazott.

Debrecen 1910-es házjegyzékében Weissenberg Sándor az akkori IV. kerületi Tizenhárom város u. 39. sz. alatt háztulajdonosként szerepel.¹⁷ Itt működtette 1909-től ócskavas kiskereskedését, amelyet 1947-ben töröltek az iparlajstromból. A fentiekben már említésre került, hogy ugyanitt 1921 és 1927 között Hugó bátyjával társként terménykereskedéssel is foglalkozott. Ettől kezdődően mindketten önállósultak, és míg Hugó a Simonffy utcán, Sándor a Szepességi u. 39-41. sz. alatti főteleppel egyéni céget alapított, amely vas, fém, cső, szerszám és műszaki cikk, valamint ócskavas, fém, cső, szerszám és műszaki cikk kiskereskedésként került bejegyzésre. A 41. szám alatti telephely vétel jogcímén éppen a cégalapításkor került a kereskedő tulajdonába, amelyet aztán 1952-ben államosítottak. 1928-ban Sándor a Nyugat u. 38. sz. alatti telephelyen kovácsszén, faszén és kocsz kiskereskedéssel is foglalkozott. 1944-ben a zsidó ipar és kereskedelem korlátozására hozott rendelet alapján Sándor cégének árukészletét és üzleti berendezését zár alá vették. 1947-ben az iparrevízió alkalmával a hatóság mindkét kiskereskedés engedélyét törölte.¹⁸

A megtalált születési, illetve elemi iskolai anyakönyvekből hat gyerek adatait sikerült kigyűjteni.

¹⁵ Uo. VIII. 186/a. 3-6. k.; A debreceni zsidók száz éve i. m. 383.; HBML XXIII. 6/c. 3. d; Weissenberg Judit leszármazott közlése.

¹⁶ HBML IX. 201/b. 654.; A debreceni zsidók száz éve i. m. 383.

¹⁷ HBML IV. B. 425/k. 1. k.; Debrecen sz. kir. város belsőségének /régí belsőség és szőlőskertek/ házjegyzéke 1910. 852.

¹⁸ HBML IV. B. 1406/g. 152. k.; Földhivatali birtoklap; HBML IV. B. 1406/g. 140. k.; uo. XXI. 505/g. 155. k.; uo. VII. 4/d. 82. cs.; uo. IV. B. 1406/g. 155. k.; uo. XXI. 505/g. 35. k.; uo. IX. 201/b. 654.

Debrecenben születtek:	Jenő	1911. máj. 2.
	Miklós	1912. okt. 21.
	Katalin	1914. máj. 1.
	Erzsébet	1915. nov. 23.
	László	1924. márc. 10.
	Judit	1928. máj. 17.

A leszármazott levelében még két testvérére hívja fel a figyelmet: Klárára 1922-ben és Évára 1925-ben születtek. Ugyancsak tőle néhány emlékről szóló leírás: „Az óvodákról szóló részben próbáltam megtalálni valamit arról az óvodáról ahova nemcsak én jártam, hanem az összes Weiszenberg gyerekek. Ott volt, azt hiszem a József király herceg utca végén [ma Bajcsy-Zsilinszky u.]. A háború után úgy hívták, hogy „Állami Óvoda”, de nem emlékszem, hogy mikor én gyerek voltam, mi volt a neve. Almássy néni, csak így emlékszem rá, a tanítónő minden új Weiszenberg gyereket, aki először kezdett az ő óvodájába járni, megismert a kabátunkról. Mert persze, jó szokás szerint, egy családban, ahol sok gyerek volt, a fiatalabb mindig „örökölte” az idősebb testvér holmiját. Persze mi ezt nem nagyon kedveltük, de ez az életnek egy „szomorú” és elfogadott ténye volt.” Újabb idézet a Deák Ferenc utcai templomlátogatások kapcsán, a nagylány korszakból ugyancsak a leszármazottól: „A szertartás után, majdnem mindnyájan elsétáltunk a Déri múzeumhoz. Lányok és fiúk külön csoportban. A múzeum kertjében körbe és körbe sétáltunk, remélve, hogy találkozunk azzal a fiúval, aki éppen azon a héten nagyon tetszett nekünk és flörtölni akartunk vele. Mert ugye ki tetszett és ki nem az hetenként változott, de ha nagyon tetszett, akkor tartott legalább egy hónapig. Ilyen volt akkor a bohó fiatalság.”

A családfő a szentegylet 1936-38. évi tisztikarának névjegyzéke szerint a szervezet gondnokaként tevékenykedett. Még egy érdekesség a szentegylet egy 1917. évi kimutatásából, mely szerint a testvérek, Vilmos, Hugó és Sándor az I. világháború idején hadba vonultak.

Az 1944-es deportáltak névsorában Weiszenberg Vilmosné, Hugó, Sándor és felesége, valamint gyerekeik közül többen is szerepelnek.¹⁹ A leszármazott közlése szerint Weiszenberg Vilmosné, Hugó, Szeréna és férje Auschwitz-Birkenauban, Weiszenberg Erzsébet és Klára a Stutthof haláltáborban pusztultak el.

Egy debreceni család, a Weiszenbergék közel évszázados történetének bemutatásánál tehát szerteágazó forráslehetőséget kellett figyelembe venni. Az írásos források mellett külön is hangsúlyozni kell az egyre fogyó élő forrás jelentőségét, amely nagymértékben segítheti a feltáró munkát. Sajnos nehezíti a kutatást a levéltári iratok töredékessége. Éppen ezért egyre inkább előtérbe kerül a közvetett adatokat tartalmazó, a legkülönbözőbb iratképző szervek levéltári anyagának a tanulmányozása.

¹⁹ HBML IV. B. 425/k. 1. k.; uo. VIII. 186/a. 5-7. k.; uo. X. 301. 5. d.; uo. IV. B. 1405/b. 229. d. IV. 37/1917.; A debreceni zsidók száz éve i. m. 383.

Felhasznált források

- HBML Hajdú-Bihar Megyei Levéltár
IV.A.1011. Debrecen Város Tanácsának iratai
IV.B.425. Bihar Vármegye izraelita anyakönyvi másodpéldányainak gyűjteménye
IV.B.1109. Debrecen Város Tanácsának iratai
IV.B.1405. Debrecen Város Tanácsának iratai
IV.B.1406. Debrecen Város Polgármesteri Hivatalának iratai
IV.B.1410. Debrecen Város Rendőrfőkapitányságának iratai
IV.B.1414. Debrecen Város Közigazgatási Bizottságának iratai
VII.4. A Debreceni Királyi Törvényszék iratai
VIII.186. A Debreceni Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség iskoláinak iratai
IX.201. A Debreceni Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara iratai
X.301. Debrecen városában működött feloszlott egyesületek iratainak gyűjteménye
XXI.505. Debrecen Város Polgármesteri Hivatalának iratai
XXIII.1. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban őrzött állami anyakönyvi másodpéldányok gyűjteménye
XXIII.6. A Hajdú-Bihar Megyei Tanács VB Igazgatási Osztályának iratai

Felhasznált irodalom

1949. évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények. Szerk. KSH. Budapest, 1950.
A helytörténetírás levéltári forrásai II. 1848-1944. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei. 4. szám Szerk. Komoróczy György. Debrecen, 1972.
A zsidó népesség száma településenként /1840-1941/ Szerk. dr. Kepes József. Budapest, 1993.
Debrecen sz. kir. város belsőségének /régii belsőség és szőlőskertek/ házjegyzéke. Debrecen, 1910.
Gonda Moshe Élijáhu: A debreceni zsidók száz éve. Tel Aviv, 1971.
Magyar Törvénytar, 1836-1868. évi törvénycikkek. Szerk. dr. Márkus Dezső. Budapest, 1895.